

Systemiäly, moraalit ja oikeudenmukaisuus

Markus Malk

Moraaliharkinnan kytkeminen toiminnan taustalle merkitsee sitoutumista ajattelutapaan, jossa kunnioitetaan ihmisarvoa ja tavoitellaan hyvää elämää. Kun yhteisössä asennoidutaan vakavasti eettisiin kysymyksiin, seuraukset ovat räjähdysvoimaiset. Ratkaisut saavat uutta sisältöä. Päätökset ovat oikeudenmukaisia. Ne lisäävät hyvinvointia. Eettinen systeemi-interventio on perusteltu, koska moraalit kuuluu erottamattomasti inhimilliseen toimintaan.

Johdanto

Hyvän elämän toteutumisehdoista ei vallitse nykyään kovin laajaa yksimielisyyttä. Koska kaikkien yhteisöjen voidaan sanoa ainakin tietysti mielessä tähtäävän ”johonkin hyvään” (Booth 2004, s. 79), kaikenlaisen tavoitteellisuuden voidaan periaatteessa sisällyttää ’hyvän elämän’ käsitteeseen. Ongelmaksi tällaisessa arvopluralismissa saattaa kuitenkin muodostua se, että hyvä elämä jää ainakin universaalissa mielessä määrittelemättömäksi. Esimerkiksi poliittisen liberalismiin kadotettua normatiivisen suuntansa ideologia jättää sellaiset arvot kuin tasa-arvon, vapauden ja autonomian liian väljiksi ja viime kädessä sisällöttömiksi. (Hellsten 1996, ss. 9-10)

Systemiälykkään toiminnan tähtäyspisteenä on hyvä elämä. Tavoite vastaa klassisen filosofian päämäärää. (Saarinen et al. 2003, s. 5; Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 13 ja 14) Filosofianhistoriallisesta kytkelmästä johtuen hyvä elämä ei systeemiälyn areenalla jää tyhjäksi käsitteeksi. Mutta millaista hyvä elämä sitten on?

Käsillä olevassa esseessä luonnostellaan hyvän elämän sisältöä systeemiälyn käsitteistössä porautumalla perinteisessä hyve-etiikassa tunnettuun oikeudenmukaisuuden teemaan. Ajatuksena on tarkastella aihetta yhteisöllisessä kontekstissa systeemiälyn muiden peruseriaatteiden valossa. Samalla esseessä selvitetään seurauksia, joita on moraalit kytkeemisellä inhimilliseen toimintaan ja erityisesti päätöksentekojärjestelmään, johon

Moraalilla on heikko asema päätöksenteossa, joka nojaa oikeuspositivismiin varaan.

oikeudellinen harkinta kuuluu yhtenä osakomponenttina. Tätä artikkelin osaa voidaan kutsua systeemiälyn terminologialla eettisen systeemi-intervention¹ vaikutusten hahmottamiseksi.

Problematiikan käsittely sinänsä ei ole uutta. Moraalin asemaa yhteisöllisessä toiminnassa voidaan analysoida vaikkapa moraalitaloudellisesta näkökulmasta. Tällöin saatetaan tarkastella esimerkiksi yrityksen yhteiskuntavastuuta globalisoituvassa maailmassa. (Kauppinen 2004, ss. 16-17; Sayer 2004, s. 23) Artikkelin aihe lähestyy myös oikeusfilosofista kysymyksenasettelua. Sisällöllisesti työ nimittäin liittyy oikeusteoriassa tunnettuun ajatukseen käytännöllisestä päättelystä. Käytännöllisellä päättelyllä rikastetaan loogisdeduktiivista ja induktiivista päättelyä arvoja ja normeja koskevalla harkintaprosessilla. (Aarnio 1989, s. 148) Lisäksi esseessä käsitellään filosofisesti mielenkiintoista kysymystä moraalien ja oikeuden välisestä kytköksestä.

Vallitseva oikeusfilosofinen ajattelumalli, oikeuspositivismi, vastaa kielteisesti mahdollisuuteen liittää moraalit ja oikeus yhteen. Oikeuspositivismissa korostuu oikeuden säädetty rooli. Säädetyn oikeuden ajatellaan usein olevan tärkein, jopa ainoa aito oikeuden muoto. (Tolonen 2003, s. 12) Tätä taustaa vasten paljastuu, millä tavalla oikeuspositivismi haastaa yritykset sovittaa moraalit ja oikeus yhteen. Oikeuspositivismin mukaan oikeuden rooli yhteisössä ei nojaa moraalisiin. Normin tai roolin auktoriteetti perustuu normien hierarkiaan: ylempien tason säädetty normit asettavat alemman tason normit voimaan vailla yhteyttä moraalisiin. (Kirjavainen 1996, s. 102)

*Systeemiälyn käsitteistö
tekee systeemin muutokset
ymmärrettäviksi.*

Luonteeltaan oikeuspositivistinen oikeussysteemi on suljettu ja täydellinen järjestelmä. (Aarnio 1989, s. 119) Koska suljettuun systeemiin ei kyetä tekemään esimerkiksi systeemiälyn motivoimaa moraalit-interventiota, järjestelmän tuotosta, ”oikeutta”, on mahdotonta arvioida järjestelmän ulkopuolisin kriteerein. Kun yksilön ja yhteisön toiminta rakentuu tällaisen lähtökohdan varaan, oikeudenmukaisena pidetään sitä, mikä on lakien, asetusten ja viranomaisratkaisujen mukaista. (Nordin 1999, s. 395) Moraaliset periaatteet eivät vaikuta välttämättä lainkaan siihen, millaisia keinoja ja päämääriä pidetään juridisesti oikeutettuina. Niinpä moraalien asema hallinnollisissa ja oikeudellisissa päätöksenteossa, joka nojaa oikeuspositivistisen ajattelun varaan, on heikko.

Käsillä olevassa esseessä asetetun tehtävän ratkaiseminen edellyttää tavanomaisesta ajattelutavasta poikkeavia välineitä, uudenlaista käsitejärjestelmää ja ongelman hahmotustapaa. Käytettävältä käsitteistöltä vaaditaan ainakin kahta olennaista piirrettä. Ensinnäkin moraalien ja oikeuden kytkeminen samaan päätöksentekojärjestelmään täytyy onnistua. Toiseksi käytettävillä välineillä tulee kyetä hahmottamaan vaikutukset, joita moraalien ja oikeuden liitoksesta seuraa. Koska juuri systeemiäly tähtää kokonaisuuksien hahmottamiseen ja systeemiseen muutokseen (Saarinen ja Hämäläinen 2004, ss. 15-16), systeemiälyä on luontevaa käyttää tämän työn lähestymistapana.

Esityksen aluksi analysoidaan taustaoletuksia, joita inhimilliseen toimintaan kytkeytyy.

Toiminnan systeemiälykäs analysoiminen

Rationaalisen toiminnan luonnehtiminen systeemiälykkäästi edellyttää näkökulmaa, jonka systeemiajattelu tarjoaa. (Saarinen et al. 2004, s. 8, Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 10 ja 16)

¹ Ks. systeemi-interventiosta Saarinen ja Hämäläinen 2004, ss. 29-31.

Ennen kuin tähän voidaan ryhtyä, lienee aiheellista selvittää, mikä systeemiajattelussa ja sen mukaisessa lähestymiskulmassa toimintaan on olennaista.

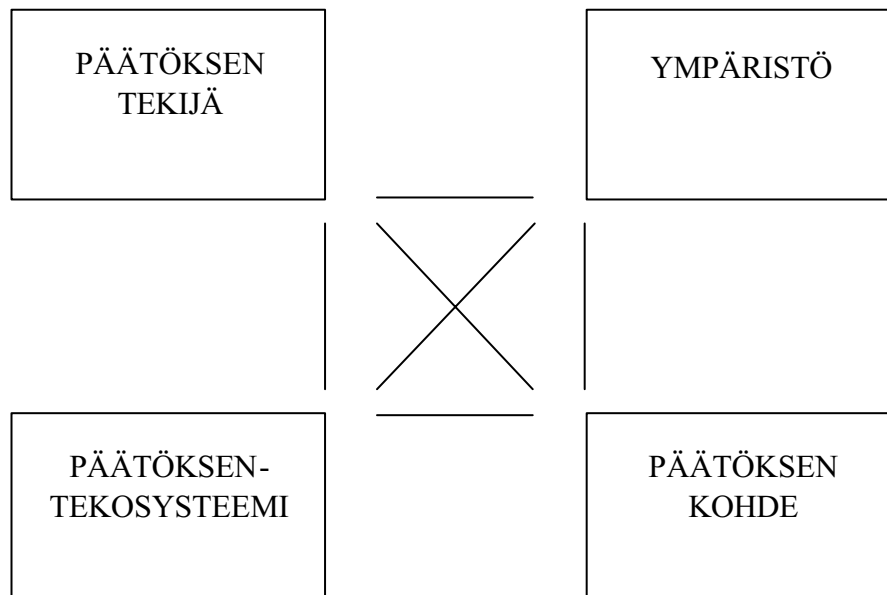
Peter M. Senge (1993, s. 7 ja ss. 68-69) pitää systeemiajattelua todellisuuteen kohdistuvana käsitteellisenä tarkastelutapana, näkökulmana, jossa päähuomion saavat kokonaisuudet. Erityinen mielenkiinto systeemiajattelussa kohdistuu yksittäisten asioiden sijasta niiden välisiin suhteisiin ja staattisten asetelmien sijasta muutoksiin. Systeemiajattelua tarvitaan nykyaikana, koska maailma – niin luonnonilmiöt kuin ihmisten rakentamat järjestelmätkin – avautuu eteemme entistä kompleksisempänä. Tieto erilaisten järjestelmien monimutkaisuudesta haastaa yhteisöllisen elämän. Tiedon lisääntyessä ihmisten keskinäinen luottamus ja vastuullisuus uhkaavat nimittäin vähetä. Systeemiajattelu vastaa tilanteeseen tarjoamalla välineitä, joilla monimutkaisten ongelmien taustalla vaikuttavia näkymättömiä rakenteita voidaan hahmottaa.

Systeemiajattelun kannalta inhimillinen toiminta ja päätöksenteko on mahdotonta palauttaa yksinkertaiseksi kalkyyliksi, joka annetuilla parametrien arvoilla tuottaa lopputuloksenaan parhaan ratkaisun.² Toiminnan taustajärjestelmä täytyy ymmärtää laajempaan ja monimutkaisena kokonaisuutena. Siihen kuuluu kolme pääelementtiä – (1) sosiaalitaloudellinen konteksti, (2) päätöksen valmistelu ja toiminta sekä (3) taho, jota päätös koskee – sekä niiden väliset suhteet. Juuri suhteiden merkitys kokonaisuuden tuottaman lopputuloksen kannalta on systeemiälyn kannalta keskeistä.

Systeemiälykäs ihminen ymmärtää olevansa osa kokonaisuutta, kokonaisuuden vaikutuksen itseensä ja oman vaikutuksensa kokonaisuuteen. (Hämäläinen ja Saarinen 2004, s. 3; Saarinen et al. 2004, s. 7; Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 9) Koska systeemiäly korostaa järjestelmän osakomponenttien välisiä suhteita, systeemiälykkään agentin tulee määrättyssä järjestelmässä toimiessaan ottaa huomioon moninaiset vuorovaikutukset. Suhteet on ymmärrettävä kahdensuuntaisiksi relaatioiksi. Tällä tarkoitetaan sitä, että systeemien väliset ja yksittäisen systeemin osien eli alisysteemien väliset suhteet ovat vuorovaikutuksellisia takaisinkytkentöjä. Järjestelmän osat toisin sanoen vaikuttavat vastavuoroisesti toisiinsa. Siksi suhteita on mahdotonta tulkita kovin yksiselitteisesti. Niitä ei voida aina kiistattomasti palauttaa esimerkiksi yhdensuuntaisiksi loogisiksi eikä kausaalisiksi relaatioiksi.

Kuten todettua, inhimillisen toiminnan taustalla vaikuttaa aina jokin taustajärjestelmä. Toiminnan taustasysteemiin kuuluu useita alisysteemeitä sekä alisysteemien välisiä vuorovaikutussuhteita. Systeemiälyn näkökulmasta päätöksentekijän pitää näistä vuorovaikutussuhteista ymmärtää vaikutuksensa päätöksenteon ympäristöön, päätöksentekojärjestelmään ja tahoon, jota päätös koskee. Toiseksi hänen on ymmärrettävä kontekstin vaikutus itseensä, päätöksentekosysteemiin ja päätöksen kohteeseen. Edelleen päätöksentekijän on otettava huomioon järjestelmän vaikutus itseensä, sosiaalitaloudelliseen ympäristöön ja siihen, jota päätös koskee. Neljänneksi päätöksentekijän pitää ottaa huomioon päätöksen kohteena olevan tahon vaikutus itseensä, kontekstiin sekä päätöksentekosysteemiin. Asetelmaa luonnostellaan kuvassa 1. Jos päätöksentekijä onnistuu käyttäytymään tässä monimutkaisessa vuorovaikutusverkostossa älykkäästi, hänen toimintaansa voidaan luonnehtia systeemiälykkääksi. (Hämäläinen ja Saarinen 2004, s. 3, Saarinen et al. 2004, s. 7, Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 9)

² Kirjavaisen (1996, ss. 223-224) mukaan moraaliharkinnan mieltäminen algoritmiksi on mahdotonta.

Kuva 1. Päätöksenteon kokonaisuuteen kuuluu monta alisysteemiä ja niiden välistä vuorovaikutussuhdetta.

Toiminnan systeemiälykäs analysoiminen ei merkitse vain sitä, että aiemmin tunnettuja järjestelmän elementtejä ja niiden välisiä suhteita tarkastellaan entistä tarkemmin. Kyse ei ole liioin pelkästään siitä, että suhteiden synnyttämiä vuorovaikutusverkostoja hahmotetaan aiempaa etäämmäs toiminnan keskuksesta. Systeemiälyn vaikutus ilmenee erityisesti siinä, että tarkasteltavana on uusia kohteita: mielenkiinto kohdistuu myös tekijöihin, joihin ei ennen ole kiinnitetty huomiota. Systeemiälykäs agentti ottaa huomioon entistä useampia toiminnan taustalla vaikuttavia päätöskriteereitä ja niiden synnyttämiä systeemisiiä kytkentöjä.

Systeemiälykkäällä toiminnalla pyritään muuttamaan systeemiä. (Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 16 ja 29) Muutos ilmenee esimerkiksi systeemiälykkäässä organisaatiossa siten, että ympäröivä todellisuus käsitetään uudella tavalla. (Saarinen et al. 2004, s. 19) Toiminta saatetaan hahmottaa aiemmasta poiketen myös jonkun toisen osapuolen näkökulmasta. Muuttuvassa organisaatiossa voidaan vaikkapa kysyä laadullisesti uudenlainen kysymys: Millainen vaikutus yhteisön tekemällä päätöksellä on tahoön, jota ratkaisu välillisesti tai välittömästi koskee (kansalaisiin, työntekijöihin, vuokralaiseen, ympäristöön jne.)?

Seuraavassa tarkastellaan, miksi systeemiälykkäässä toiminnassa on asianmukaista kysyä juuri moraalien merkitystä.

Moraalin rooli systeemiälykkäässä toiminnassa

Päätöksentekojärjestelmän lopputulosta eli tehtävää ratkaisua voidaan esimerkiksi liike-elämässä kuvata adjektiivilla ”taloudellinen” tai ”kirjanpidollinen”. Näin luonnehdittavaan ratkaisuun sisältyy systeemiajattelun kannalta helposti kuitenkin hankala piirre. Määrittelyllä monimutkainen ilmiö yleensä nimittäin yksinkertaistetaan. Jos esimerkiksi taloudelliset mittarit kertovat yrityksen kassavirran heikkenevän, ongelma ratkaistaan taloudellisen työkalupakin tarjoamin välinein. Senge (1993, s. 283) pitää toimintamallia ongelmallisena. Hänen mielestään yksiselitteisen vastauksen antaminen todellisuudessa kohdattavaan monimutkaiseen kysymykseen on mielivaltaista, koska tällöin elämää ei kohdata kokonaisuutena.

Sengen kritisoima käsitteellistämisen tapa on nähtävästi mahdollinen vasta modernissa yhteiskunnassa. Antiikin ja talonpoikaisajan yhteisöissä talous ei nimittäin toiminut omalakisesti. Talous oli vahvasti alisteinen sosiaalisille suhteille. Taloudellista kysymyksenasettelua ei erotettu sosiaalisista eikä moraalista näkökohdista. (Booth 2004, ss. 58-62) Kielifilosofisesti Sengen problematisoima ilmiö juontuu puolestaan siitä, että kielen looginen kielipeli asettaa rajat, joiden puitteissa todellisuudesta tehdään havaintoja. (Wittgenstein 1999, s. 36) Tietyn kielen pohjalta tunnistettuun ongelmaan vastataan saman kielen mukaisesti.

Tilannetta kuvaa Ludwig Wittgensteinin filosofiassaan käyttämä 'kielipelin' käsite. Wittgenstein (1981, s. 27) kutsuu kielipeliksi erilaisten "toimintojen kokonaisuutta", johon kieli kytkeytyy. Ilmaisulla 'oikeudellinen kielipeli' ja sen synonyymillä 'juridinen kielipeli' voidaan siten tarkoittaa kielen ja käytännön kokonaisuutta, jolla on juridinen luonne. Oikeudellista kielipeliä käytetään, kun tehtävä päätös perustuu oikeudellisiin premisseihin: lakeihin, asetuksiin, viranomaispäätöksiin ja oikeuskäytäntöön.

Kielipelin merkitystä todellisuuden tulkintaan ei pidä väheksyä. Kun jokin ilmiö määritellään vaikkapa vain taloudellisessa tai oikeudellisessa kielipelissä, moni ilmiön piirre jää tunnistamatta. Käsitteellistämällä rajataan olion tarkastelusta määrättyjä osia pois. Kaikkia olennaisia seikkoja ei saada tällöin esiin. Asetelman viheliäinen puoli on siinä, että jos todellisuutta katsotaan kapea-alaisesti, maailma ja siihen kuuluvat asiat nähdään rajallisesti. Tämä johtaa maailman ahtaaseen kuvaamiseen, jopa epätodellisuuteen.

*Systeemiälykstä toimintaa
ei ole ilman yhteyttä
moraaliin.*

Oikeudellinen kielipeli tarjoaa länsimaissa suosituksen viitekehysten, jolla päätöksentekijä oikeuttaa toimintansa: tehdään niin kuin laki sanoo! Juridista kielipeliä käytetään hyvin erityyppisissä tapauksissa. Esimerkkeinä tällaisista käytännöistä mainittakoon oikeusistuimen ratkaisu, julkisoikeudellinen hallintomenettely, työsopimuksen teko ja irtisanominen, lääkkeen korvaaminen sairausvakuutuksesta ja asuinhuoneiston vuokrasopimuksen ehtojen muuttaminen. Näissä ja lukemattomissa muissa tilanteissa, jotka nojaavat oikeudelliseen kielipeliin, käytetään juridista retoriikkaa. Kolikon kääntöpuolena on, että julkilausutuissa päätöksissä ei tavallisesti viitata moraalinäkökohtiin.

Tosiasiassa moraalilla on roolinsa tällaisissakin päätöksissä. Ensinnäkin etiikan kannalta kaikkea inhimillistä toimintaa tulee voida tarkastella moraalista näkökulmasta. (Kirjavainen 1996, ss. 71-72) Toiseksi: jos moraalit pidetään toiminnan arvioinnin kriteerinä, moraalit tulisi kuulua myös tekojen taustalle. Systeemiajattelun varaan rakentuva kokonaisuusien hahmotus edellyttää, ettei mitään asianmukaista systeemiin eikä systeemissä vaikuttavaa tekijää saa jättää tarkastelun ulkopuolelle. Moraali kuuluu erottamattomasti inhimilliseen toimintaan. Yksilöiden ja yhteisöjen toiminnan taustalla vaikuttaa aina jokin moraaliperiaate, vaikka tämä kiistettäisiinkin.

Kolmanneksi systeemiäly sisältää edellä mainitut etiikan ja systeemiajattelun mukaiset näkemykset. Siksi moraalit kuuluu lähtemättömästi systeemiälykkääseen toimintaan. Johtopäätöstä tukevat eräät systeemiällyn luonnehdinnat: systeemiällyllä pyritään kehittämään järjestelmiä, jotta niihin saataisiin nakerretuksi *ihmisen kokoisia* aukkoja; *inhimillisyyden* tunnustaminen ja vahvistaminen ovat olennainen osa systeemiällyn projektia; systeemin muutoksilla pyritään *parantamaan* asioita. (Saarinen et al. 2004, s. 11, 16 ja 18) Lisäksi systeemiäly itsessään edellyttää moraalinäkökulmaa todellisuuteen. Jos systeemiäly nimittäin ohjaa inhimillistä toimintaa, sen tavoite vastaa klassista filosofian päämäärää, *hyvää elämää*. (Saarinen ja Hämäläinen 2004, s. 13 ja 14) Hyvä elämä määritellään tietenkin eettisesti.

Edellä esitettyjen huomautusten valossa on selvää, että systeemiälykstä toimintaa ei ole ilman yhteyttä moraalit. Kun yksilö tai yhteisö aikoo toimia systeemiälykkäästi tai haluaa rakentaa

systeemiälykkään päätöksentekojärjestelmän, moraalit kuuluu kiistatta sellaisen osaksi. Merkitystä ei ole sillä, millainen päätös perusluonteeltaan on: taloudellinen, hallinnollinen, kirjanpidollinen vai oikeudellinen. Sama systeemiälyn päätöksenteolle asettama välttämätön ehto koskee kaikkia päätöksiä ja kaikkea toimintaa. Jatkossa tässä esseessä keskitytään asetetun tehtävän kannalta olennaiseen päätöstyyppiin, oikeudelliseen, ja moraalit kytkemiseen juridiseen kielipeliin nojaavaan toimintaan.

Päätöksentekojärjestelmää koskevien moraalitien edellytysten hahmottelun jälkeen on aika kiinnittää huomio päätöksentekoa loogisesti edeltävää harkintaprosessiin.

Toimintaa edeltävä harkinta

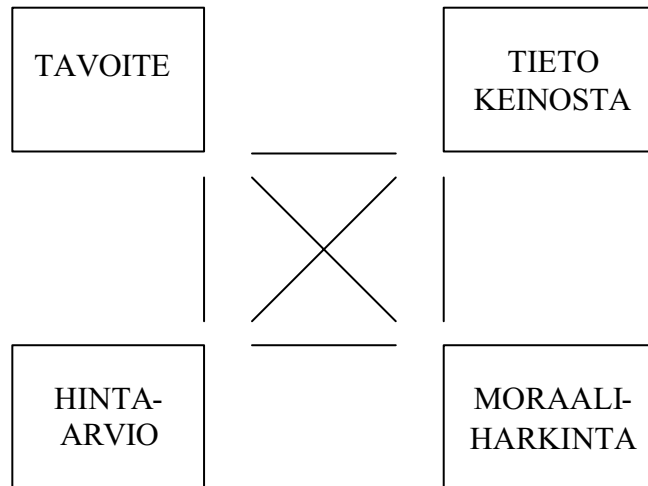
Asianmukaisen mentaalimallin inhimillistä toimintaa ja organisatorista päätöstä edeltävälle harkinnalle tarjoaa praktinen syllogismi Heikki Kirjavaisen esittämässä muodossa. Siinä inhimillinen toiminta ymmärretään seuraukseksi tietyistä lähtökohdista. Syllogismin sisältyy neljä premissiä, joita seuraa johtopäätös eli teko. Ensimmäinen premissistä on ihmisen tavoite, päämäärä tai intentio – se, mitä kohti hän pyrkii. Toinen premissi on uskomus tai tieto keinosta, jolla tavoite saavutetaan. Toiminnan rationaalisuuden kriteeri on, että aktuaalinen teko todellakin on riittävä tai välttämätön päämäärän saavuttamiseksi. Yksilö toimii rationaalisesti, mikäli hän ”tietää tai oikein uskoo, mitä tekemällä päämäärä saavutetaan”.

Toiminnasta tekee viisaan kolmas premissi, keinoa koskeva hinta-arvio. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että yksilön päämäärien täytyy olla hänen todellisen hyvinvointinsa mukaisia. Jotta ihminen kykenisi arvioimaan toimintaansa tältä kannalta, hänen tulisi aina nähdä tavoitteen saavuttamisesta maksettava hinta. Mikäli hinta ei nouse liian korkeaksi eli ihmisen hyvinvointi ei heikkene, hän toimii viisaasti. Koska viisas toiminta ei välttämättä ole moraalitesti oikein, henkilön tulee toimintatilanteessa ottaa huomioon oman hyvinvointinsa ohella myös toisten ihmisten hyvä. Tämä merkitsee praktisessa syllogismissa neljättä toimintaa edeltävää premissiä: arviota, onko toiminta jonkin moraalitandardin, kuten kultaisen säännön mukaista. (Kirjavainen 1996, ss. 83-84)³

Praktisella syllogismilla kuvataan systemaattisesti harkintaa, joka loogisesti edeltää tekoa. Syllogismia ei pidä mieltää ajallisesti eteneväksi kaavioksi ajattelun kulusta. Käytännössä ajattelun ei siis tarvitse edetä johdonmukaisesti eikä yksisuuntaisesti praktisen syllogismin ensimmäisestä premissistä viimeiseen. Reaalielämässä ajattelu on interaktiivista, reflektiivistä ja jopa systeemiälykkästä. Ajattelu voi olla katkonaista, fragmentaarista ja epäjohdonmukaista.

Systeemisestä näkökulmasta katsoen teon taustalla vaikuttavat premissit ovat aidossa ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa toistensa suhteen. Kun yksilö pohtii päämääriä ja keinoja, hän miettii niitä suhteessa keinojen hintoihin ja moraaliperiaatteeseen. Ihmisen miettiessä korkeinta hintaa, jonka hän olisi tavoitteen saavuttamisesta valmis maksamaan, hän arvioi hintaa suhteessa moraalitien, keinoihin ja tavoitteisiin. Kun agentti pohtii moraalitien, hän tarkastelee sitä suhteessa tavoitteisiinsa, käytettävissä oleviin keinoihin ja niistä maksettaviin hintoihin. Tekoa edeltävien premissien muodostamaa vuorovaikutteista asetelmaa hahmotellaan kuvassa 2. – Tässä yhteydessä on aiheellista huomauttaa, että moraaliharkinta poikkeaa luonteeltaan muista toiminnan taustalla vaikuttavista premissistä. Moraaliharkinnan erikoislaatuisuuteen palataan jäljempänä.

³ Ks. moraalitesti harkinnasta tarkemmin Kirjavainen 1994, ss. 34-35.

Kuva 2. Toimintaa edeltävä harkinta on vuorovaikutteista. Rationaalinen harkinta edellyttää, että kaikki osakomponentit vaikuttavat toisiinsa ja tekoon.

Ihminen käyttää tekoa edeltävässä monimutkaisessa mentaaliprosessissa empatiakykyään, rakkauttaan ja järkeään. Niiden varassa hän arvioi tavoitteitaan, asettautuu lähimmäisensä asemaan, pohtii premissejään ja mahdollisen tekonsa seurauksia eri näkökulmista ja suhteessa vaihtoehtoisin toimintatapoihin. Mielikuvituksensa avulla ihminen pystyy arvioimaan sellaisiakin päämääriä, keinoja, hintoja, moraaliperiaatteita ja seurauksia, jotka puuttuvat hänen reaalisesta harkinta- ja toiminta-arsenaalistaan. Koska ulkoinen taho voi vaikuttaa tekoa edeltävän harkintaan esimerkiksi mainonnalla (Kirjavainen 1996, ss. 85-86), on korostettava, että tekoa edeltävä harkintaprosessi on systeeminä avoin ympäröivään todellisuuteen.

Oikeusnormisto säätelee yhteiskunnassa ainakin osittain toiminnan sallitut tavoitteet ja sen, millaisin keinoin päämääriin ylipäättänsä voidaan pyrkiä. Niinpä oikeudellinen harkinta sisältyy tapauskohtaisesti joko toiminnan intention, rationaalisuuden määrittelyyn tai molempien yhteyteen, toisin sanoen praktisen syllogismin ensimmäiseen ja toiseen premissiin.

Ajattelu on periaatteessa samanlaista riippumatta siitä, missä yhteydessä ihminen ajattelee. Koska toiminnan filosofian kannalta ”yritys on keinotekoinen toimija, jonka teot sinänsä allokoituvat yrityksen päättävälle elimille” (Takala 2004, s. 230) – viime kädessä moraalialagenteille eli ihmisille – praktista syllogismia voidaan soveltaa myös organisatorista päätöksentekoa koskeviin yhteyksiin. Institutionaalisessa kontekstissa, esimerkiksi tehtäessä päätöksiä julkishallinnossa tai yrityksessä, harkintaan kuuluvat praktisen syllogismin mukaisesti tavoite, uskomus keinon riittävydestä, keinoa koskeva hinta-arvio sekä moraaliharkinta. Premissit ovat harkinnan aikana jatkuvassa ja aidossa vuorovaikutuksessa toistensa suhteen. Harkinnan johtopäätös on esimerkiksi juridisen henkilön hallinnollinen päätös tai oikeustoimi.

Yksilön ja yhteisön päätöksentekotavalla on kiistatta tiettyjä eroja. Organisatorisen päätöksenteon harkintaprosessi saattaa olla kompleksisempi kuin yksilön tehdessä toimintaansa koskevaa päätöstä. Tämä ei johdu käsiteltävien asioiden hankaluudesta sinänsä. Monimutkaisuus seuraa suoraan siitä, että harkintaprosessiin osallistuu useampia ihmisiä. Jos päätöstä tekee monta ihmistä, kuten tilanne tavallisesti hallitustyöskentelyssä on, toimintaa edeltävä harkinta muodostaa erittäin monimutkaisen vuorovaikutusverkoston.

Toisaalta päätöksenteko ryhmässä voi kaventua tavattoman yksilöotukseksi. Silloin reflektointi ei johda myönteisiin seurauksiin. Sosiaalipsykologiassa ilmiö tunnetaan käsitteellä ’ryhmäajattelu’.

Ryhmäajattelulla on pahimmillaan katastrofaaliset seuraukset. Esimerkkeinä sellaisista mainittakoon presidentti Kennedyn päätös tehdä maihinnousu Sikojen lahdella ja avaruussukkula Challengerin onnettomuutta vuonna 1986 edeltänyt toiminta. Muutaman vuoden takaisen Itä-Aasian talouskriisin on systeemiälykirjallisuudessa sanottu osaltaan johtuneen ryhmäajattelusta. (Helkama 1999, ss. 285-287, Poutanen 2004, s. 182)

Yksilöllistä ja yhteisöllistä toimintaa eivät erota toisistaan käytettävä moraaliperiaate. Se voi molemmissa tapauksissa nimittäin olla sama. Yksilöllisen ja yhteisöllisen toiminnan erottavat toisistaan erityisesti moraaliharkinnan luonne. Yksilöetiikassa moraalilla ilmenee ikään kuin intuitiivisesti. Tavallisesti ihminen tietää ilman yksityiskohtaista tilanneanalyysia, mikä kulloinkin on oikein. Sitä vastoin julkisessa roolissa moraalille on ominaista julkisuus. Kun yksilötasolla moraaliharkinta ei edellytä premissien julkista erittelyä, julkisessa roolissa tehtävien tekojen osalta muiden ihmisten tulee aina voida nähdä, kuinka moraaliperiaate vaikuttaa ratkaisuun. (Kirjavainen 1996, ss. 80-81) Moraaliargumentaation on siis tältä osin oltava julkista ja rationaalista.

Seuraavaksi tarkastellaan edellytyksiä, joiden vallitessa moraaliharkinta uhkaa estyä jopa kokonaan nykyajassa.

Teknologinen elämänmuoto moraalin uhkana

Moraalilla ei nyky-yhteiskunnassa ole välttämättä asemaa, joka sillä etiikan, systeemijattelun ja systeemiälyn näkökulmista ajatellen tulisi olla. Praktisesta syllogismista voi puuttua tietoisesta moraaliharkinnan elementti. Moraaliperuste voi jäädä astumatta voimaan myös psykologisesta syystä. Mutta vaikka näin kävisikin, kyse ei kuitenkaan ole vain psykologisesta ongelmasta. Asetelma saattaa juontua elämänmuodollisista syistä. (Kirjavainen 1994, ss. 36-37)

Tuomo Takala viittaa problematiikkaan kysymällä, voivatko yritysjohtajat edes toimia eettisesti talouselämässä, kun he ”toimivat voimakkaiden taloudellisten systeemipakkojen alaisena”. Tällaisissa oloissa johtajan moraaliset ja lailliset velvollisuudet saattavat ajautua ristiriitaan. Konfliktitilanteessa vastuu jää agentin arvojärjestelmän varaan. Se ”heijastaa kunkin johtajan henkisen kehityksen astetta, organisaatiokulttuuria ja koko yhteiskunnan kulttuuria”. (Takala 2004, s. 216 ja 223)

Mistä mainitut systeemipakot johtuvat? Ongelmakenttää selventää vallitsevan elämänmuodon eräiden piirteiden hahmottelu. Länsimaiseen ajatteluun on pitkään sisällynyt näkemys, jonka mukaan rationaalisen toiminnan ja yhteisöllisten päämäärien välillä vallitsee yhteys. Koska päämäärien saavuttamisen ajatellaan tavallisesti ilmaisevan rationaalisuutta, seuraukset oletetusta yhteydestä ovat olleet merkittävät: kaiken välineellistämiseen tähtäävän teknologisen elämänmuodon on uskottu kuvastavan oikeudenmukaista rationaalisuutta. Samalla näkemys järkevästä tai viisaasta toiminnasta on liitetty päämäärien saavuttamisen ajatukseen. Yhteyteen sisältyy kuitenkin virheellinen käsitys ihmisen hyvinvoinnin toteutumishedoista. Siksi oletus on tuhoisa nykyisten sosiaalisten ongelmien kannalta. (Kirjavainen 1996, ss. 10-11, ks. myös Kirjavainen 1996, ss. 193-195 ja von Wright 1998, s. 420)

Mainittu taustaoletus johtaa merkittäviin yhteiskunnallisiin ja talouselämän alueella havaittaviin seurauksiin. Liberalistiskapitalistisen talousjärjestelmän keskeisenä piirteenä on mieltää kaikki ajateltavissa olevat tekijät resursseiksi. (Hay 2000, ss. 317-318; Kirjavainen 1994, s. 51)⁴ Jouko Karjalainen (2004, ss. 27-28) kuvaa paljastavasti juuri tällaista asetelmaa: henkilöstön

⁴ Lehtonen (1996, ss. 20-40) hahmottelee nykyistä tuotanto- ja kulutussysteemiä.

kouluttaminen nähdään välineeksi vaikuttaa viime kädessä organisaation taloudelliseen tulokseen. Takala (2004, ss. 221-222) puolestaan pitää tendenssimäisenä, että suomalaisyritysten 1980-luvulla ilmennyt sosiaalisen vastuun kasvu johtui yritysten pyrkimyksestä kannattavaan toimintaan. Liiketoimintaa haluttiin edistää hyvällä yhteiskunnallisella maineella.

Välineellistäminen ei toteudu yksinomaan teollisessa tuotannossa. Kapitalismin idea johtaa siihen, että myös asiakaskunnasta tehdään keino päästä tavoitteeseen. Markkinointimekanismi tuottaa kuluttajiksi identifioituissa ihmisissä ensin tarpeita. Sitten mainonta väittää tarpeiden tyydyttyvän, kunhan asiakkaat vain kuluttavat järjestelmän tuottamia aineellisen ja henkisen kulutuksen hyödykkeitä. (Kirjavainen 1994, ss. 45-49) Systeemin harjoittama manipulaatio ja indoktrinaatio tähtäävät siihen, että kuluttajista saataisiin ulosmitatuksi taloussysteemin logiikan mukainen tuotos, optimaalinen ja taloudellisesti mitattavissa oleva tulos halutulla aikavälillä.

Sama pyrkimys uhrata kaikki mahdolliset tekijät sen vuoksi, että yhteisö saavuttaisi optimaalisen tuloksen, valjastaa käyttöönsä myös oikeudellisen systeemin. Juridiikkaa, oikeutta ja lakia käytetään keinoina niin luonnollisten ja juridisten henkilöiden kuin yksityisten ja julkistenkin organisaatioiden intressien ajamiseen. Intressit ovat tavallisesti luonteeltaan taloudellisia.

*Keinorationaalisuus
valjastaa käyttöönsä
oikeudellisen
työkahupakin.*

Näyttääkin siltä, että kapitalismin ja teknologisen elämänmuodon liitossa raaka-aineet, työntekijät, inhimillinen tietotaito, yhteiskunnallinen ja ekologinen vastuu, moraalit ja oikeussysteemi välineellistetään tavaroiden ja palvelujen tuotantoon. Tekijöillä tavoitellaan kapitalismin päämäärää, pääoman kasvattamista.

Moraalin mahdollisuus nykyisessä oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa

Kuten edellä on jo todettu, oikeuspositivismissa asennoidutaan yleisesti ottaen niivasti moraaliharkinnan käyttöön oikeudelliseen kielipeliin nojaavassa päätöksenteossa. Tästä huolimatta suomalaisessa keskustelussa on viitattu moraaliharkinnan merkitykseen oikeudellisen ratkaisun yhteydessä. (Aarnio 1982, ss. 90-91, Hemmo 2003, s. 65, Tolonen 2003, ss. 42-45)

Aulis Aarnio (1989, s. 242) kiistää mahdollisuuden, että oikeudelliseen kielipeliin nojaava ratkaisu ylipäättänsä voisi olla subjektiivisista perusteista riippumaton. Juridiseen kielipeliin nojaavassa päätöksenteossa on mahdotonta tehdä ratkaisua, joka perustuisi yksinomaan objektiivisiin seikkoihin. Päätökseen vaikuttaa lakia tulkitsevan henkilön arvomaailma. Juridisen tulkinnan esittäjä ei lausu ”todeksi tai epätodeksi osoittautuvaa väitettä, vaan *kannanoton*, jolle on olemassa tietty pätevyysvaatimus”.

Normin soveltaja ei siis tulkitse säädöstä objektiivisesti. Hän ottaa kantaa kulloinkin käsillä olevaan ongelmaan tavalla, joka täyttää tietyt, oikeudellisen käytännön asettamat kriteerit. Lakiin nojaavan ratkaisun oikeudellisen pätevyyden kriteeri on, että päätöksenteko ja siinä tehtävä ratkaisu täyttävät oikeudellisen käytännön asettamat vaatimukset. Tämä on merkittävä piirre Aarnion ajattelussa. Näkemys avaa mahdollisuuden käyttää varsinaisista oikeudellisista perusteista poikkeavia argumentteja muutoin juridiseen kielipeliin nojaavassa päätöksenteossa. Ehtona niiden käytölle vain on, että perusteet esitetään oikeuskäytännön edellyttämällä tavalla.

Arvojen merkitys päätöksenteossa ei ilmene vain poikkeuksellisissa eikä harvinaisissa tapauksissa. Arvot ja arvostukset vaikuttavat Aarnion mukaan tulkintaan usein. Arvojärjestelmää sovelletaan oikeudelliseen ratkaisuun ”aina silloin, kun on kysymys kiperästä valintatilanteesta eri tulkintojen välillä. Ihmisen suhde normatiivisiin valintoihin on arvostusten läpikäynti.”

Aarnion mielestä moraalit kuuluu päätöksentekoon, vaikka päätökset nojaisivat muilta osin juridiseen kielipeliin. Tältä kannalta hän (1989, ss. 239-241) luonnostelee oikeaoppisen oikeuspositivistisen ajattelutavan vastaisen, mutta ilmeisiä systeemiälykkäitä piirteitä sisältävän mallin moraalin ja oikeuden välisestä suhteesta. Aarnio esittää mallin tarkastellessa oikeudellisella kentällä käytettävää teleologista argumenttia. Teleologisen argumentin käytöllä tarkoitetaan juridista toimintatapaa, jossa säädöksillä ja viranomais toiminnalla pyritään päämäärähakuisesti saavuttamaan jokin asiantila.

Oikeudelliseen seurausharkintaan kuuluu neljä vaihetta. Aluksi lain tulkitsija määrittelee säädöksen semanttiset ja juridiset merkitysvaihtoehdot. Tämän jälkeen hän selvittää mahdollisten tulkintavaihtoehtojen seuraukset. Kolmannessa vaiheessa mahdolliset seurausvaihtoehdot asetetaan tärkeysjärjestykseen. Prosessin tätä vaihetta ei voi tehdä objektiivisin välinein – sellaisia kun ei oikeudellisessa harkinnassa ole käytettävissäkään. Priorisointi perustuu arvoarvostelmien varaan. Koska prosessin taustalla vaikuttava arvojärjestelmä voi vaihdella, myös priorisoinnin tulos saattaa poiketa tapaus- ja tulkitsijakohtaisesti. Viimeisessä vaiheessa normin tulkitsija asettaa valitsemansa seurausvaihtoehdon toiminnan tavoitteeksi. Tavoitteen mukainen lakitekstin tulkinta saa etusijan suhteessa saman säädöksen muihin tulkintavaihtoehtoihin. Lain tulkitsija toisin sanoen valitsee säädökselle tulkinnan systeemiälyn käsittein ilmaisten takaisinkytkennän kautta.

Seurausharkintaa käytetään normin soveltamisessa usein. Näin on siitakin huolimatta, että oikeuspositivismi vastustaa moraaliharkintaa juridiikan kentällä. Oikeusajattelussa ns. reaalisilla argumenteilla on keskeinen asema. Reaaliset argumentit eivät ole myöskään irrallinen saareke oikeudellisessa käytännössä. Seurausharkinta on itse asiassa elimellisessä yhteydessä oikeudellisen tulkinnan muihin vaiheisiin. Aarnion (1989, s. 241) mukaan perusta harkinnalle rakennetaan muiden oikeuslähteiden pohjalta:

”Lakitekstien, esitöiden, tuomioistuinratkaisujen jne. avulla paikannetaan tulkintavaihtoehdot käyttämällä hyväksi oikeusyhteisössä kiteytyneitä tulkintaperiaatteita. Sen jälkeen kun ratkaisu on haarukoitu näillä perinteisillä tavoilla, jää ainoaksi mahdollisuudeksi valita tulkintavaihtoehto ’parhaiden seurausten’ perusteella.”

Teleologinen etiikka ja oikeudenmukaisuuden haaste

Edellä esitettyä mallia sinänsä voi pitää tervetulleena vaihtoehtona puhtaan oikeuspositivismin varaan rakentuvalla päätöksenteolla. Oikeuspositivismin keskeisen idean mukaan oikeudella ajatellaan voitavan operoida ilman yhteyttä moraalisiin. Oikeudellisen seurausharkinnan malli tarjoaa keinon, jolla normien teknisestä soveltamisesta mahdollisesti aiheutuvia seurauksia kyetään pehmentämään. Seurausharkinta antaa välineet tehdä oikeudelliseen kielipeliin nojaava ratkaisu, joka on samalla kontekstisidonnainen.

Vaikka tekojen seurauksia tarkastelevalla mallilla on vahvuutensa, siihen sisältyy olennaisia puutteita. Toimiessaan Aarnion mallin mukaan normin soveltaja ajautuu tyypilliseen utilitaristisen etiikan ongelmaan.⁵ Seurausharkinnasta onkin mahdollista esittää muutama huomautus. Kukin niistä juontuu mallin kytköksestä teleologiseen etiikkaan.

Ensimmäinen huomautus koskee käytettäviä kriteereitä: Millä perusteella ”paras” normitulkinta valitaan? Etsitäänkö esimerkiksi työorganisaatiossa kohdattavassa ongelmatilanteessa ”parasta

⁵ Utilitarismin mukaan moraalisesti oikean kriteeri määräytyy tekojen seurauksista. (Airaksinen 1987, s. 136, Pietarinen ja Poutanen 1989, ss. 40-41)

seurausta” yksilön, yhteisön vai molempien kannalta? Minkä normiston suhteen ”hyvä” määritellään? Kuinka ”paras seuraus” määritellään pohdittaessa varkaudesta ensikertalaiselle langetettavaa tuomiota?

Toinen kysymys koskee hyvän tavoittelua. Kun normin tulkintavaihtoehdoista valitaan se, jolla ajatellaan olevan ”paras seuraus”, saavutetaanko tällöin ylipäättänsä ”hyvää”, jota viime kädessä tavoitellaan? Jos jonkin päämäärän – kuten tässä ”parhaan ratkaisun” – oletetaan toteuttavan yhteiseen hyvään kuuluvia arvoja, on vaarana arvioida väärin päämääriin kohdistuvien keinojen ja todellisten arvojen välinen suhde. Huomio kiinnittyy yksinomaan siihen, kuinka tehokkaita keinot ovat. ”Mutta tässä on kohtalokas erehdys: tavoitteen saavuttaminen ja arvon toteutuminen ei välttämättä ole sama asia.” (Kirjavainen 1996, s. 195) Keskeistä ei ole vain se, että löydetään keino, jolla *päämäärä* saavutetaan. Olennaista on, toteutuuko tavoiteltu *arvo*.

Kolmas huomautus liittyy moraalien ja oikeuden väliseen eroon. Asianmukainen, juridisen logiikan mukainen hallinto- tai oikeusprosessi kenties täyttää oikeudellisen systeemin edellyttämät periaatteet – toimitaan lain vaatimalla tavalla, toisin sanoen säädetyn normin mukaan. Mutta koska moraalit ja laki eivät vallitsevassa oikeusjärjestelmässä ole identtiset, lakinormit täyttävällä toiminnalla ei tietenkään kyetä takaamaan yksilön *moraalisten oikeuksien* loukkaamattomuutta. Oikeusharkinnan malli ei kata kaikkia etiikan asettamia vaatimuksia.

Moraalifilosofisesti ilmaisten teleologinen etiikka ei riitä takaamaan etiikan deontologisia vaatimuksia: oikeudellinen seurausharkinta ei varmista moraalisen oikeudenmukaisuuden toteutumista. Tämä seikka osoittaa, että vaikka teleologisessa oikeusharkinnassa on ilmeisiä systeemiälykkäitä piirteitä, malli ei vastaa kaikkiin etiikan asettamiin haasteisiin. Tämä voidaan yleistää huomautukseksi, jonka mukaan sinänsä systeemiälykäs toiminta ei välttämättä ole parasta mahdollista ilman määrättyjä lisäehtoja. Päätöksentekoprosessin systeemiälyä on tämän johdosta syvennettävä.

Jotta eettisiin haasteisiin kyettäisiin vastaamaan, tarvitaan moraalista peruseriaatetta, joka ei vastaa vain etiikan teleologiseen vaatimukseen. Periaatteen tulee olla luonteeltaan sellainen, että siinä yhdistyvät etiikan deontologinen ja teleologinen puoli. Deontologian mukaan tiettyjä periaatteita on noudatettava. Tällaiset moraaliperiaatteet takaavat yksityisen oikeudet suhteessa yhteisöön. Teleologian mukaan määrätty teot ovat ihmisen hyvinvoinnille hyväksi. (Kirjavainen 1996, s. 83)

Kysymys moraaliperiaatteen sisällöstä on mitä keskeisin. Se on relevantti oikeudenmukaisuuden toteutumisen kannalta. Näkökulma voi haastaa päätöksentekijöitä uudenlaiseen ajattelutapaan. Velvollisuuksien täyttäminen vailla utilitaristista hyötyajattelua kun ei businessetiikassa nimittäin ole vielä kovin yleistä. (Takala 2004, s. 230)

Moraalisuuden perusidea ja eettinen elämänmuoto

Käsillä olevassa kirjoituksessa on viitattu kolmeen seikkaan:

- (1) systeemiäly sisältää moraaliaspektin;
- (2) moraaliharkinta kuuluu päätöksentekojärjestelmään; ja
- (3) moraaliiin täytyy sisältyä etiikan deontologinen ja teleologinen puoli.

Mainitut asiat asettavat moraalille tiettyjä vaatimuksia. Millaista näissä puitteissa toteutuva moraalit on?

Piirteiden kanssa yhdensuuntainen moraaliperiaate kohdataan moraalisuuden perusideassa. Se sisältyy kultaisessa säännössä lausuttuun lähimmäisenrakkauden vaatimukseen: *rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi*. Etiikan teoriaa koskevassa keskustelussa kultaisen säännön katsotaan sisältävän sekä teleologisen että deontologisen elementin. Yhtäältä kultainen sääntö kertoo päämäärästä edistää lähimmäisen hyvää. Toisaalta se sisältää säännön, kuinka toista ihmistä pitää kohdella: vastaavasti kuin haluaa itseään kohdeltavan. (Kirjavainen 1996, ss. 8-9)

Vaikka moraaliharkinta kuuluu elimellisenä osana päätöksentekojärjestelmään, kultaista sääntöä ei pidä ymmärtää ainoastaan systeemissä vaikuttavaksi eettiseksi normiksi. Jos näin tehtäisiin, sääntöä vastaan voitaisiin helposti esittää vastaväitteitä: (1) sen noudattaminen on mahdotonta niin kauan kuin yhteisymmärrystä moraalisesti arvokkaasta ei ole; (2) kultaisen säännön varassa ei voida tehdä ratkaisua kahden toistensa suhteen ristiriitaisen moraalinäkemysten välillä. Kirjavainen pitääkin luontevampana, että kultainen sääntö käsitetään ”moraalin transsendentaaliseksi ehdoksi”. Kultaisen säännön looginen asema on normatiivista periaatetta syvemmällä.

*Eettisyyden pitää ilmetä
läpäisyperiaatteen tavoin
kaikessa toiminnassa.*

”Tämä syvempi status viittaa siihen, että elämänmuotomme konstituoiviin piirteisiin täytyy kuulua toisten ihmisten huomioon ottaminen. Mitään moraalilyhteisöäkään ei voi syntyä ilman tällaista perussitoutumusta. Me konstituoimme moraalilyhteisön vain sitoutumalla tarkastelemaan toisia niinkuin soisimme itseämme tarkasteltavan. Mutta tällainen sitoutuminen ei ole vain moraaliharkinnan premissi, vaan elämänmuotomme internaalinen piirre.”

Huomautus voidaan ymmärtää systeemiajattelun mukaisessa viitekehyksessä sosiaalisesta vuorovaikutteisuudesta. Ilman moraalista elämänmuodon sisäistä piirrettä tuhoetaan sosiaalinen systeemi, ihmisten välinen vuorovaikutus. Tuhotessaan vuorovaikutuksen ihminen tosiasiasa tuhoaa itsensä, koska ilman todellista yhteyttä toisiin ei itseyttäkään ole. Mutta kun kultainen sääntö ymmärretään käsitteelliseltä tai loogiselta asemaltaan elämänmuodolliseksi piirteeksi, asennoidutaan samalla vastustamaan todellisuutta, jossa kaikki välineellistetään. (Kirjavainen 1994, s. 52)⁶ Ihmissuhteet eivät pelkisty enää keinoiksi tavoitella jotain. Aito sosiaalinen systeemi saa elintilaa.

Sitoutumalla moraalisuuden perusidean muotoiseen toimintaan ihminen omaksuu eettisen elämänmuodon. Pitäytyessään tällaiseen elämänmuotoon moraalisuus ei näydy yksilön elämässä vain ajoittain. Eettisyys ilmenee elämänmuodon sisäisenä piirteenä jatkuvasti ja kaikessa toiminnassa läpäisyperiaatteen tavoin. Moraalisuus koskee ihmisen koko käyttäytymistä, luonnetta, tahtoa, intention laatua ja toisen ihmisen hyvän edesauttamista.

Samalla on kuitenkin esitettävä oleellinen varaus. Kaikenlainen ”lähimmäisen rakastaminen” ei tarkoita sitä, että ihminen toimisi moraalista motiiveista. Moraalisesti oikean teon kriteeri on kahtalainen. Yhtäältä tekoon sisältyy lähimmäisen hyvän edistäminen. Toisaalta siihen kuuluu halu varmistaa jokaiselle ihmiselle mahdollisuus saavuttaa hyvä. (Kirjavainen 1996, s. 91) Moraali ei siis diskriminoi ketään. Se edellyttää tasapuolista hyvän tekemistä.

⁶ Toisten ihmisten huomioon ottaminen korostuu Hellstenin (1996, s. 70) mukaan myös Aristoteleella.

Lähimmäisenrakkauden vaatimus kohdataan kultaisen säännön ohella myös Kantin etiikassa.

Niiden mukaan

- (1) toista ihmistä ei saa välineellistää;
- (2) moraalisen oikean teon kriteeri on yksilön halu tehdä se moraalista motiiveista, ei esimerkiksi palkkion toivossa; ja
- (3) teko on oikea vain, mikäli ihminen tahtoi toisten tekevän hänelle juuri samalla tavalla vastaavassa tilanteessa.

Kultaisen säännön merkitystä lisää se, että

- (4) oikeudenmukaisuus hyödyttää yhteisöä epäoikeudenmukaisuutta enemmän. Toisen ihmisen kohtelemisen samalla tavalla kuin toivoisi itseään kohdeltavan voi nimittäin oikeudenmukaisuusperiaatteena olla yhteisölle hyödyksi. (Kirjavainen 1996, s. 58 ja ss. 90-91)

Näiden piirteiden mukainen eettinen elämänmuoto on systeemiälykäs. Elämänmuodon systeemiälykkyys ilmenee rakkauden motivoimassa käyttäytymisessä, johon kuuluvat vuorovaikutuksellisuus ja takaisinkytkentä. Kultaisen säännön mukaan toimiva yksilö ottaa huomioon lähimmäisensä tarpeet. Moraaliagentti asettuu tunteittensa, mielikuvituksensa, järkensä ja rakkautensa varassa toisen ihmisen asemaan, hätään ja ongelmiin. Lähimmäisen tarpeet, hänen ”kärsivät kasvonsa” sanelevat teot, jotka systeemiälykäs ihminen ymmärtää ja tiedostaa tarpeellisiksi lähimmäisensä hyvinvoinnin kannalta. Takaisinkytkentä palauttaa ihmiselle tiedon, mitä hänen kussakin käytännön tilanteessa tulee tehdä, jotta hän vastaisi lähimmäisensä puutteeseen. Yksilö toimii suhteessa toiseen ihmiseen, kuten haluaisi itseään vastaavassa tilanteessa autettavan. (Ks. Mannermaa 1993, ss. 70-79 ja ss. 103-105)

Kun ihmistä ohjaa teon kohteena olevan lähimmäisen tarve ikään kuin kyse olisi toimijan omasta tarpeesta, agentti toimii moraalisisessa mielessä oikein. Hänen toimintansa taustalla vaikuttaa moraalipremissi. Hänen toimintansa rakentuu moraalisen motiivin varaan. Tällaisen ihmisen persoonan rakennusaineena on moraalinen näkökulma. (Kirjavainen 1996, s. 91)

Kultaisen säännön etiikka pitääytyy moraalisuuden universaalisuudessa. Samalla kultaisen säännön mukainen etiikka on kuitenkin kiinni aktuaalisessa elämässä, koska moraalisuuden perusidean varassa moraali on kontekstuaalista. Kontekstuaalisuus ei kuitenkaan aja eettistä elämänmuotoa postmoderniin ”kaikki käy” -tyyppiseen moraalisiin. Tämä johtuu siitä, että pidettäessä kultaista sääntöä luovuttamattomana moraaliperiaatteena, toiminnan taustalla vaikuttavan harkintaprosessin muut premissit eivät pysty muovaamaan moraaliharkinnan sisältöä miksi tahansa.

Kun toiminta täyttää edellä mainitut edellytykset, seuraukset niin yksilö- kuin yhteisöetiikassakin ovat merkittäviä. Muutosten luonnetta korostaa moraalin keskeinen rooli inhimillisessä toiminnassa.

Moraalin luovuttamaton ja ensisijainen asema

Moraalin asema inhimillisessä toiminnassa on luovuttamaton: *siitä ei saa luopua milloinkaan*. (Kirjavainen 1996, s. 59) Suhteessa toimintaa edeltäviin muihin premissisiin moraali on ensisijaista: *sen tulee hallita* niin keinoja kuin järkevyyttä. Näiden ehtojen täytyminen sinänsä ei

kuitenkaan vielä takaa moraalisuuden toteutumista. Kyseiset ehdot täyttävällä toiminnalla ei nimittäin välttämättä saavuteta päämääriä, jotka itsessään olisivat oikeita ja riittäviä hyvinvoinnin kannalta.

Tehtävää päätöstä ei voidakaan oikeuttaa viittaamalla vain yleisesti hyvinvoinnin saavuttamiseen sinänsä. Siitä, onko jokin toimenpide oikea keino saavuttaa hyvä päämäärä, ei päästä varmuuteen. Teko tai päätös on kuitenkin mahdollista oikeuttaa, mikäli ”siinä otetaan huomioon persoonan kunnioittaminen perustavien oikeuksien ja vapauksien loukkaamattomuutena”. Tästä johtuen yksikään yhteisöllinen ratkaisu ei voi olla paras mahdollinen ilman sen sisäistä yhteyttä moraalisuuden perusideaan. (Kirjavainen 1996, ss. 92-93)

Kun ihminen toimii kultaisen säännön mukaan, hän suhtautuu toisten hyvinvointiin ainakin yhtä vakavasti kuin omaansa.

Huomautus on merkittävä, kun systeemiälykkään toiminnan taustaehjoja pyritään hahmottamaan. Hyvää elämää, saati oikeudenmukaista toimintaa ei saavuteta viittaamalla vain yleisesti hyvinvoinnin eikä oikeudenmukaisuuden toteutumiseen. Hyvä elämä ja oikeudenmukaisuus toteutuvat ainoastaan, kun toiminta kytkeytyy elimellisesti moraalisuuden perusideaan.

Moraalin luovuttamaton ja ensisijainen asema osana inhimillistä toimintaa vaikuttaa voimakkaasti käytäntöön. Vaikka intentionaalisuus, rationaalisuus ja viisaus pettäisivätkin tilanteessa, jossa poliittinen, hallinnollinen, oikeudellinen tai vaikkapa taloudellinen ratkaisua tehdään epätäydellisen tiedon vallitessa, moraalit varjelee lähimmäistä vahingoilta. Ihmiselle ei tehdä sellaista, mitä ratkaisun tekijä ei toivoisi itselleen eikä kenellekään muulle vastaavien edellytysten vallitessa tehtävän.

Jos kultainen sääntö tai persoonan kunnioittamisen periaate ymmärretään kaikessa päätöksenteossa luovuttamattomaksi moraaliperiaatteeksi, yhteisöllinen toiminta on periaatteen kanssa kokonaisuudessaan samansuuntaista. Tämä johtuu siitä, että periaate on moraalisesti oikean ratkaisun kriteeri. Asetelma merkitsee sitä, että kaikissa ratkaisuisissa pitää käytännössä yrittää soveltaa juuri moraalisuuden perusidea. (Kirjavaisen 1996, s. 94)

Koska moraalilla on inhimillisessä toiminnassa luovuttamaton ja ensisijainen asema, moraalit ei pidä arvioida rationaalisesti mitattavalla hyödyllä. Jos näin tehtäisiin, moraalit menettäisi itseisarvonsa. Moraalit ei siis ole väline hyödyn tavoittelussa. Hyödyn mitta on sitä vastoin moraalit. Moraalit on kaiken toiminnan ja kaikkien tavoitteiden lähtökohta, perusta ja kriteeri. Se on pohjana turvallisuudelle, oikeudenmukaisuudelle, hyödyllä, vapaudelle, veljeydelle ja tasa-arvolle. Moraalilla taataan, ettei kukaan tee pahaa tarkoituksenaan saada aikaan hyvää. Siksi yksilön oikeuksia ja persoonan kunnioittamista sinänsä ei saa milloinkaan uhrata tietoisesti ”yhteisön hyvinvoinnin alttarille”. (Kirjavainen 1996, s. 95)

Päätöksentekoprosessiin kuuluva ja kultaisen säännön sisältävä moraaliharkinta takaa yhtäältä päätöksenteon oikeudenmukaisuuden (kaikkien yhdenvertaisen kohtelun). Toisaalta harkinnalla taataan, että ratkaisu toteuttaa hyvää elämää (hyvinvointia, vapautta ja kumppanuutta). (Kirjavainen 1996, s. 83) Kun ihmiset toimivat yksityisesti ja julkisesti kultaisen säännön mukaan, he suhtautuvat toistensa hyvinvointiin ainakin niin vakavasti kuin omaansa. Jos oikeudelliseen kielipeliin nojaava toiminta kytetään tällaiseen moraalit, toiminta on systeemiälykstä.

Kiteytys

Tässä artikkelissa on analysoitu edellytyksiä, joiden vallitessa moraalit liittyy juridiseen kielipeliin nojaavaan päätöksentekoon. Kirjoituksessa argumentoidun kannan mukaan systeemiälykäs toiminta edellyttää, että tavoitteellisuus, rationaalisuus ja viisaus yhdistyvät kultaisessa säännössä lausuttuun moraalisuuden perusideaan: *haluun tehdä toiselle niin kuin toivoisi itselleen vastaavassa tilanteessa tehtävän*.

Esityksessä on lisäksi luonnehdittu vaikutuksia, joita kultaisen säännön etiikalla on päätöksentekoon. Jos lähimmäisenrakkaus saa inhimillisessä toiminnassa ensisijaisen ja luovuttamattoman aseman, muutokset ovat huomattavat. Eettinen elämänmuoto vastustaa käytäntöä, jossa kaikki pyritään välineellistämään. Eettiseen elämänmuotoon liittyvä *moraalisuuden perusidea varmistaa oikeudenmukaisuuden ja hyvän elämän toteutumisen kaikille ihmisille*. Jotta tähän päästäisiin, moraalit täytyy saada vaikuttaa päätöksiin, jotka nojaavat oikeudelliseen kielipeliin. Kun moraalit vaikuttaa luovuttamattomana periaatteena inhimillisessä toiminnassa, toiminta on aidosti systeemiälykäs.

Viitteet

Aarnio Aulis. 1982. *Oikeussäännösten tulkinnasta. Tutkimus lainopillisen perustelun rationaalisuudesta ja hyväksyttävyydestä*, Juridica.

Aarnio Aulis. 1989. *Laintulkinnan teoria, Yleisen oikeustieteen oppikirja*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Airaksinen Timo. 1987. *Moraalifilosofia*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.

Booth William James. 2004. *Moraalitalouden ideasta*, suom. Jukka Nousiainen, Teoksessa Moraalitalous, toim. Ilkka Kauppinen, Vastapaino, Tampere, ss. 53-91.

Hay Donald. 2000. *Kapitalismi*, teoksessa Modernin teologian ensyklopedia, A. E. McGrath (toim.), suom. Satu Norja ja Kia Sammalkorpi-Soini, Kirjapaja Oy, Helsinki, ss. 317-321.

Helkama Klaus. 1999. *Ryhmäajattelu*, teoksessa Johdatus sosiaalipsykologiaan, Klaus Helkama, Rauni Myllyniemi, Karmela Liebkind (toim.), 3. painos, Oy Edita Ab, Helsinki, ss. 285-287.

Hellsten Sirkku. 1996. *Oikeutta ilman kohtuutta, Modernin oikeudenmukaisuuskäsityksen kritiikkiä*, Gaudeamus Kirja.

Hemmo Mika. 2003. *Sopimusoikeus I*, toinen, uudistettu painos, Talentum Media Oy, Helsinki.

Hämäläinen Raimo P. ja Saarinen Esa. 2004. *Esipuhe*, teoksessa Systeemiäly - Näkökulmia vuorovaikutukseen ja kokonaisuuksien hallintaan, R. P. Hämäläinen ja E. Saarinen (toim.) Helsinki University of Technology, Systems Analysis Laboratory Research Reports B24, ss. 3-4.

Karjalainen Jouko. 2004. *Opetusmoniste kurssille TU-22.130 Laskentatoimi ja kannattavuus*, Syksy 2004, Teknillinen korkeakoulu, Tuotantotalouden osasto.

Kauppinen Ilkka. 2004. *Esipuhe*, teoksessa Moraalitalous, I. Kauppinen (toim.), Vastapaino, Tampere, ss. 5-20.

- Kirjavainen Heikki. 1994. *Riittääkö etiikka hyvän elämän ohjeeksi?* teoksessa Kristinusko ja moraali, P. Järveläinen (toim.), Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 192, Helsinki, ss. 25-57.
- Kirjavainen Heikki. 1996. *Moraali, motivaatio ja yhteiskunta. Johdatus eräisiin motivaatioteoreettisen sosiaalietiikan keskeisiin ongelmiin*, Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 199, Helsinki.
- Lehtonen Heikki. 1996. *Sosiaalipolitiikka moraalitaloutena*, Gaudeamus Kirja.
- Mannermaa Tuomo. 1993. *Paralleleja, Lutherin teologia ja sen soveltaminen*, Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 182, Helsinki.
- Nordin Svante. 1999. *Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin*, suom. Jukka Heiskanen, Pohjoinen, Oulu.
- Pietarinen Juhani ja Poutanen Seppo. 1998. *Etiikan teorioita*, Gaudeamus Kirja/Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd.
- Poutanen Anssi. 2004. *Kansainvälisen valuuttarahaston toiminta Itä-Aasian talouskriisin aikana – systeemiälytön esimerkki*, teoksessa Systeemiäly - Näkökulmia vuorovaikutukseen ja kokonaisuuksien hallintaan, R. P. Hämäläinen ja Esa Saarinen (toim.), Helsinki University of Technology, Systems Analysis Laboratory Research Reports B24, ss. 173-184.
- Saarinen Esa and Hämäläinen Raimo P. 2004. *Systems Intelligence: Connecting Engineering Thinking with Human Sensitivity*, in Systems Intelligence. Discovering a hidden competence in human action and organizational life, R. P. Hämäläinen and E. Saarinen (Eds.), Helsinki University of Technology, Systems Analysis Laboratory Research Reports A88, pp. 9-37.
- Saarinen Esa, Hämäläinen Raimo P. ja Handolin Ville-Valtteri. 2004. *Systeemiäly vastaan systeemidiktatuuri – 50 kiteytystä*, teoksessa Systeemiäly - Näkökulmia vuorovaikutukseen ja kokonaisuuksien hallintaan, R. P. Hämäläinen ja E. Saarinen (toim.), Helsinki University of Technology, Systems Analysis Laboratory Research Reports B24, ss. 7-20.
- Sayer Andrew. 2004. *Moraalitalous ja poliittinen talous*, teoksessa Moraalitalous, I. Kauppinen (toim.), Vastapaino, Tampere, ss. 23-53.
- Senge Peter M. 1993. *The Fifth Discipline, The Art And Practice of the Learning Organization*, Paperback Edition, Century Business, London.
- Takala Tuomo. 2004. *Yrityksen yhteiskuntavastuu globalisoituvassa maailmassa*, teoksessa Moraalitalous, I. Kauppinen (toim.), Vastapaino, Tampere, ss. 212-232.
- Tolonen Hannu. 2003. *Oikeuslähdeoppi*, WSOY Lakitieto, Helsinki.
- Wittgenstein Ludwig. 1981. *Filosofisia tutkimuksia*, suom. Heikki Nyman, toinen painos, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Wittgenstein Ludwig. 1999. *Sininen ja ruskea kirja*, Filosofisten huomautusten tutkimuksia (1933-1935), suom. Heikki Nyman, toinen painos, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- von Wright George Henrik. 1998. *Logiikka ja humanismi*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Kirjoittaja

Kirjoittaja on koulutukseltaan teologian maisteri. Hän opiskelee Teknillisen korkeakoulun kiinteistötalouden koulutusohjelmassa pääaineenaan talous- ja kiinteistöoikeus. Häntä kiinnostavat kristillistä oppia, uskonnonfilosofiaa, etiikkaa ja työelämää koskevat kysymykset.